

ODNOS LJUDSKIH I MANJINSKIH PRAVA I PRIRODNOPRAVNIH IDEJA (*IUS NATURALE*) SA ASPEKTA RIMSKOG PRAVA**

Sažetak: *U osnovi definisanja i pravne zaštite ljudskih i manjinskih prava jesu prirodno-pravne ideje. Zato se u razmatranjima o ovoj problematici mora poći od antičkog pogleda na pravo pa i na prirodno-pravne ideje. Ove ideje su u kasnijim periodima razvoja ljudskog društva i pravne misli razrađivane i prilagođavane novonastalim društvenim prilikama tako da se moderno *JUS naturale* u nekoliko razlikuje od originalne, izvorne ideje *ius naturale* (prirodnog prava iz perioda Aristotela, Platona, sofistika). U materiji ljudskih i manjinskih prava se prirodno-pravne ideje sofista koriste za objašnjenje univerzalnosti odnosno opšteprihvaćenosti pravne zaštite ljudskih i manjinskih prava i njihovo svakodnevno unapređivanje.*

Ključne reči: *prirodno-pravne ideje, ljudska i manjinska prava, sofisti, moderno *ius naturale*, antičke misli o pravu*

---

* Pravni fakultet, Megatrend univerzitet, Beograd; snezana.ra26@gmail.com

** Ovaj rad je napisan u okviru trogodišnjeg Projekta Pravnog fakulteta Megatrend Univerziteta, Beograd, broj: 2044/20 od 01.10.2020. pod nazivom „Bezbednosni izazovi savremenog društva“ (FPBISD).

1. Uvod

Antičke misli o državi i pravu, pre svega ideje Platona i Aristotela su osnova „za skoro sva kasnija gledišta o ovim pojavama” (posebno su bitna njihova gledišta o državi jer (...) njihova teorija prava je manje razvijena od njihove teorije države). U tim razmišljanjima preovlađuju dva: da su država i pravo posledica razvoja podele rada a drugo, zatim da je podela rada dovela do dve vrste ljudi koji se iz osnova razlikuju među sobom – do slobodnih ljudi i robova.¹ Može se reći da su drugi antički pisci „više razvili teoriju prava. Tu su naročito značajni sofisti koji postavljaju temelj tzv. teoriji prirodnog prava”² koja ce se i kasnije razvijati, naročito u srednjem veku i renesansi. Sva ova gledišta *ius naturale* biće utkana u ideju pravne zaštite ljudskih i manjinskih prava koja se realizovala kroz buržoaske revolucije i potom bila opšteprihvaćena.

2. Antički *ius naturale*

Suština antičke teorije prirodnog prava je da postoji prirodno, nepromenljivo pravo koje je neposredni, sastavni deo prirode čoveka „nezavisan od volje i shvatanja ljudi” nasuprot pravu (...) „koje ljudi stvaraju u društvu” a koje se može zvati (...) „pozitivnim pravom tj. pravom koje je dato, koje stvarno postoji u društvu”. Kako je ovo drugo tvorevina ljudi, ono se (...) „menja kada se menjaju potrebe ljudi”. Tako se dešava da (...) „pozitivno pravo može protivrečiti prirodnom pravu” a po mišljenju R. Lukića prednost bi trebalo dati prirodnom pravu (...) „jer ono odgovara pravoj prirodi i pravim potrebama čoveka”.³

Različiti teoretičari imaju različita viđenja osnova obaveznosti prirodnog prava. Prirodni zakoni, za razliku od državnih zakona, su jednoobrazni i svi im se pokoravaju. Državni, ljudski zakoni, jesu zapovesti upućene ljudima slobodne volje koje oni mogu ali ne moraju da izvrše. Za Kelzena, prirodni zakon je „ono što jeste” a pravno pravilo je stav o onome što „treba” da bude.⁴ Činjenice iz kojih izvire prirodno pravo i u kojima ono nalazi osnov svoje obaveznosti, u odnosu na izvore pozitivnog prava, predstavljaju primarne izvore prava. Da bi pozitivno pravo bilo pravo neophodna je pravna esencija (a to je realnost prava više nego pozitivitet, a ta pravna esencija može biti ideja prirodnog prava, ostvarenje apsolutne ideje ili narodnog duha, ideje slobode, društvene pravde ili pravičnosti, sposobnost izražavanja opštedruštvenih ili klasnih interesa ili drugih faktora

¹ Radomir Lukic, (1963), *Uvod u pravo*, Izdanje Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 80-81.

² *ibid*, 81.

³ *ibid*, 81

⁴ Kosta Čavoški, (1995), *Uvod u pravo I*, Izdavačka agencija “Draganić”, Beograd, 16-18.

života.⁵ Za Dvorkina je škola prirodnog prava protivna pozitivističkoj teoriji: ne može biti pravična pretpostavka koja nije istinita tj. pravo i pravda su identični. Prirodnopravne škole osporavaju da pravници poštuju kriterijume, koji im nisu u celosti činjenični, već najmanje u nekoj meri moralni, prilikom odlučivanja koje su pretpostavke prava istinite (za mnoge odnos morala i prava upućuje na teorije o prirodnom pravu).

Manje ekstremna škola prirodnog prava, nasuprot ekstremnoj (pravo i pravda su identični) ističe situacije kada je, ponekad, moral jedino relevantan za istinitost pretpostavki prava (Dvorkinov slučaj *Elmers*).⁶

Ideje rimskog prava o prirodnom pravu svrstavaju autore u dve grupe: po jednim autorima *ius naturale* je praktično pravno obavezujuće, a po drugima ono se mora posmatrati filozofski (kao ideja) a polaziste je u Ulpianovim *Digestama*.⁷

3. Moderni *ius naturale*

I sami rimski pravници su primetili da se *ius gentium* (zakoni koji se primenjuju na strance a takodje i na građane) u izvesnom svom delu primenjuje od strane svih koji žive u Rimskoj imperiji a da se ropstvo, iako prikazivano i prihvatano kao (...) „normalna institucija u svim delovima sveta”, dakle, (...) prihvatanje ljudi da rade za druge jeste proizvod uslova stvorenih od strane ljudi, ono nije smatrano prirodnim, tako da je smatrano *ius gentium* ali ne i *ius naturale*. Ovako shvaćeno *ius naturale* iz rimskog prava nije ono koje se u modernom svetu smatra prirodnim pravom kao nešto što je „izvučeno” (derivirano) iz (...) „čistog suda” (pure reason), dakle iz racionalnog argumenta. (...) Za Sir Henry James Sumner Maine *ius naturale* „leži u osnovi postojećeg prava i mora se kroz njega i sagledavati” (slično kao kod onih koji pravo i pravdu izjednačavaju)⁸

Tako, moderni jusnaturalizam je naročito prihvaćen u Italiji i uvažavaju ga pravници i danas, kritikujući pozitivizam, a kao odgovor renesanse idealističke filozofije.⁹

Jusnaturalizam je, dakle, pravna teorija koja ističe da „pravne norme slede ljudsko univerzalno shvatanje pravde i harmonije u odnosima”. Po jusnaturalistima (...) „važće pravo koje je u kontradikciji sa takvim univerzalnim shvata-

⁵ Budimir Košutić, (1973), *Sudska presuda kao izvor prava*, monografija, Institut za uporedno pravo, Beograd, 40.

⁶ Ronald Dworkin, (1997), *Šta je pravo*, Pravni život br.12, Beograd, 948.

⁷ http://www.researchgate.net/publication/326391367_understanding_the_concept_of_ius_naturale_in_ancient_Roman_law 18.10.2020

J. Erdody (2018) Understanding of concept of *ius naturale* in ancient Roman law, abstract

⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Ius_naturale 18.10.2020.

⁹ Gvido Faso, (2007), *Istorija filozofije prava*, CID Podgorica, Univerzitet Mediteran, Podgorica, 640, 642, 650-652

njem jeste nepravedno i nelegitimno". Neki autori ističu da, iako se pravi razlika između jusnaturalizma i pozitivnog prava, može se dogoditi da i jedno i drugo budu *good law* (ispravno pravo), pri čemu jusnaturalizam (...) „jusnaturalizam podvodi vlast pod pravo" a njegovo (...) „osnovno polazište je da je čovek slobodan i niko ne može imati vlast niti moralnu vlast nad njim bez njegove volje". U protivnom bi „to moglo voditi ka konfliktu". Ovaj pristup postaje popularan u srednjem veku i renesansi.¹⁰

Za teoriju prirodnog prava XVII i XVIII veka važi da je ono podeljeno na pozitivno pravo, dato istorijom i odnosom snaga, i prirodno pravo, dato razumom i zato savršeno (svetost privatne svojine, sloboda kretanja ljudi i dobra, odabir sopstvenog političkog sistema). Upravo su prve građanske kodifikacije, a naročito Francuski građanski zakonik (Code civil) iz 1804 g., rezultat učenja škole prirodnog prava¹¹ (zakon i kodifikacija jedini mogu da obezbede jednakost i pravdu). Buržoaskie prirodnopravne, jusnaturalističke teorije su neki kritikovali kao racionalističke i laičke. Naime, „razum je jednak za sve", zato „prirodno pravo nije stvoreno od države, dakle, i država je pod pravom".¹² S druge strane „prirodno, bezdržavno stanje društva u kome ljudi uživaju svoja prirodna prava, nije povoljno za potpuno jednako ostvarenje tih prava s obzirom da jači vređaju prava slabijih."¹³

I liberalne teorije su u osnovi prirodnopravne: vladavinu prava čine načela „nadprava" ili metaprava, koja izražavaju prirodnu pravdu i pravičnost. Predstavnik ovakvog pristupa Fridrih Hajek smatra da vladavina prava nije vladavina konkretnih zakona već onoga što oni treba da budu, više kao „politički ideal"¹⁴.

4. Ljudska i manjinska prava kao izraz ideje prirodnog prava

Proces donošenja buržoaskih deklaracija započinje u XVIII veku donošenjem Deklaracije prava čoveka i građanina od 1789, koja je bila pisani izraz demokratizacije ljudskih prava i sa kojom započinje pravno odnosno ustavno definisanje ljudskih sloboda i prava, koja su upravo ovom Deklaracijom uzdignuta na nivo ustavnog načela i svrhe države i društva.

Od tada katalog sloboda i prava se stalno dopunjuje i razvija. Sa razvojem demokratije proširivala se lista tih prava, pa su od početnih principa sloboda,

¹⁰ <https://en.wikipedia.org/wiki/Jusnaturalism> 18.10.2020.

¹ Aristotel je isticao da su "po prirodi izvesni ljudi predodređeni da budu slobodni (dakle, građani i upravljači) a drugi – da budu robovi. To se dokazivalo telesnim i duhovnim razlikama koje postoje između ove dve vrste ljudi. » vidi Radomir Lukić, 81

¹¹ Obrad Stanojević, (2007), *Rimsko pravo*, Dosije, Beograd, 135.

¹² Radomir Lukić, 83.

¹³ Ibid, 84.

¹⁴ Ratko Marković, (2009): *Ustavno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 500.

jednakost, bratstvo, preko ere demokratsko-socijalne ustavnosti započete sa Vajmarskim ustavom od 1919, osvojena sasvim nova prava kao što je ekološko pravo, koje se razvija sredinom XX veka¹⁵, koje nije baš najprecizniji pojam, pa je supsumiran pojmom „okolinska prava”¹⁶, koji podrazumeva prava kojima čovek zadovoljava zahteve za sigurnijim i lepšim i boljim uslovima za svoj život., ili u francuskom sistemu kao civilizacijska tema „kvalitet života”¹⁷, pod kojim se podrazumeva staranje o zaštiti prirode, o zabavi i odmorima, o mestu i ulozi omladine, o sportu, čak i o turizmu. U grupu novih prava spadaju i kulturna prava¹⁸, koja podrazumevaju oslobođenje od političkog i ideološkog monopola, pravo na društvenu i moralnu sigurnost, kao i sloboda privrede i privredne aktivnosti¹⁹, kao pravo na slobodnu aktivnost koja se odvija po sopstvenim privrednim, ekonomskim zakonima a zakoni države ne smeju je sputavati već pospešivati i olakšavati, priznavanjem slobodnog tržišta i slobodne konkurencije, slobode preduzetništva, slobode ugovaranja, slobode udruživanja, zaštite privatne svojine.

Nova prava se, dakle, stvaraju sa razvojem civilnog društva²⁰ Iako se u teoriji ljudska prava i slobode na različite načine klasifikuju (prava prve, druge, treće generacije; tradicionalna i nova prava i slobode), iako se ona u nekim oblastima više i pravičnije ostvaruju nego u drugim, sve te klasifikacije svode se na terminološke razlike. Za razumevanje suštine ljudskih sloboda i prava nije moguće zaobići prirodnopravni pristup ljudskim slobodama i pravima. „Bez takvog pristupa ljudska prava lebde negde u nekom prostoru, lišena, ne samo svog istorijskog korena, već i pravca svoje budućnosti”²¹. Pitanje ostvarenja ovako koncipiranih ljudskih sloboda i prava je drugo polje posmatranja i izučavanja. Dakle, sva ljudska prava vezana su za čovekovu prirodnu sudbinu koja je imanentna hijerarhijskom ustrojstvu njegovog života i „pitanje stepena ostvarenja tih prava ne može uticati na dekompoziciju rečenog integriteta”²².

U savremenom svetu vidljiva je jedna kontradiktornost u pogledu razvoja i primene ljudskih sloboda i prava. S jedne strane, raste nivo garancija proklamovanih sloboda i prava kroz aktivnosti međunarodnih organizacija i sudova i ustavnopravno definisanje država članica, ali i nepoštovanje i zloupotreba u njihovoj primeni, s druge strane, pri čemu „razlozi neprimene” nisu samo rezultat

¹⁵ Jovan Đorđević, (1975) *Ustavno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 981.

¹⁶ Jovan Đorđević, 397.

¹⁷ Ibid, 397.

¹⁸ Jovan Đorđević, *Deset ogleda o otvorenim pitanjima političkog i pravnog sistema*, Naučna knjiga, Beograd, 1986, str.110.

¹⁹ Ratko Marković, 505.

²⁰ Ibid, 506.

²¹ Slobodan Perović, (1998) *Ljudska prava i sudijska nezavisnost*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 77.

²² Slobodan Perović, 80.

postojanja „pravne ili nepravne” države²³. Uočava se da je visok stepen poštovanja u državama u kojima je stepen vladavine prava visok, i suprotno, u državama koje bi objektivno mogle da obezbede poštovanje ljudskih sloboda i prava se to ne čini, obzirom na odsustvo vladavine prava. Postoje, međutim, i države koje takvu primenu nisu u stanju objektivno da obezbede iz razloga „nerazvijenosti”²⁴. Upravo ta nerazvijenost ukazuje na diskrepancu između legitimiteta ljudskih prava i legaliteta u ostvarivanju istih. To se naročito odnosi na ekonomska, socijalna i kulturna ali i druga prava kao što su pravo na život, na slobodu...

„Prema tome, dužnost je naša i individualna i opšta, i svekolika i sveta, da učestvujemo u procesu približavanja legitimiteta prema legalitetu ljudskih prava”²⁵. Problem implementacije ljudskih sloboda i prava uvek nas vraća na ideju pravde i filozofiju prirodnog prava. Za takve ideje nije dovoljno da nacionalna zakonodavstva ustavnopravno definišu slobode i prava i implementiraju odgovarajuće međunarodne konvencije. Potrebna je, dakle, aktivnost građana i svih nosilaca vlasti a pre svih razvijena sudska vlast.

Sud će u tom smislu, u najvećem broju slučajeva, pribеći primeni odredbi pozitivnog prava, dakle nacionalnog zakonodavstva i priznatih međunarodnih konvencija. „Taj fenomen, nazvali smo izvornim odnosom prirodnog prava prema pozitivnom pravu”²⁶. U slučaju pravnih praznina sud će primeniti suđenje po pravičnosti, nakon što je iscrpeo mogućnost rešavanja spornog predmeta po principu analogije (suđenje po sličnosti), pre svega na polju univerzalnih standarda ovih prava. S tim u vezi je i čl.18 st.3 Ustava Republike Srbije od 2006: odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače se u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje.

I najzad, treći odnos između pozitivnog i prirodnog prava je „korektivni odnos”²⁷ ili, u međunarodnoj teoriji poznatiji „interpretativni pristup” kada sud, ne našavši da su kriterijumi na koje zakon upućuje, kao što su pravičnost, jurisprudencija (nauka, običaji, praksa), principi savesnosti i poštenja, do pravde dolazi tumačenjem, interpretacijom, pozitivnog prava. Tada sud, u situaciji kada ima jednu nepravednu odredbu (koja to može postati i samom vremenskom prevaziđenošću usled tehnološkog napretka i razvoja), može primenom različitih metoda tumačenja, a naročito „ciljnog”²⁸, doći do pravednog rešenja. Za ovakav pristup imamo brojne primere naročito u zemljama sa sistemom sudske kontrole ustavnosti i zakonitosti.

²³ Ibid, 84.

²⁴ Ibid, 85.

²⁵ Slobodan Perović, 86.

²⁶ Ibid, 89.

²⁷ Ibid, 90.

²⁸ Ibid, 91.

Ipak, značajno je još jednom naglasiti potrebu široke društvene prihvaćenosti proklamovanih ljudskih sloboda i prava, koja se može obezbediti podizanjem pravne svesti o ljudskim pravima. Nije, dakle, dovoljno, ista proklamovati kao obavezujuća i direktno primenjiva a titulare prava svesti na „čulnu dimenziju prava”²⁹. Dakle, pojedinac takve odredbe ne treba da poštuje samo zato što su one obavezne, već kao „pravno i moralno organizovano biće prirode”³⁰ a za to su neophodni legitimitet i legitimnost proklamovanih sloboda i prava u pogledu nastanka i primene prava, jednom rečju – vladavina prava.

Upravo ciljevi savremene demokratije inicirani stepenom tehnološkog i sveopšteg društvenog razvoja, a pre svega zaštita i unapređenje osnovnih ljudskih sloboda i prava, pretpostavljaju dalji razvoj demokratije i vladavinu prava.

Zaključak

Značaj antičkih misli o prirodnom pravu je u otvaranju dileme šta se dešava za slučaj ako pozitivno pravo, ono koje stvarno postoji i primenjuje se u jednom društvu, protivreči prirodnom pravu. Mnogi teoretičari iz tog doba, ali i kasnije, zastupaju stanovište da bi prednost u tom slučaju trebalo dati prirodnom pravu jer ono bolje odražava potrebe čoveka. Za neke teoretičare pravo je pravda, a za neke je moral ponekad, posebno u nekim sudskim slučajevima (Dworkinov slučaj *Elmers*), jedini kriterijum istinitosti. Sve ove razlike svode se na to da li je neistoričnost antičkog prirodnog prava prednost ili nedostatak. Za moderno *ius naturale* ovo antiistorijsko stanovište se moralo korigovati jer je moguće poklapanje pozitivnog i prirodnog prava, dakle oba mogu biti *good law*, dakle, ispravna prava. Takvo poklapanje se upravo dešava u oblasti ljudskih i manjinskih prava, koja pravnom regulativom ne gube ništa od svoje univerzalnosti i opšteprihvaćenosti, naprotiv, ona se stalno razvijaju i obogaćuju a pravna priroda i opšti karakter su u funkciji te zaštite „s obzirom na to da jači vredaju prava slabijih”.

S druge strane bi se trebalo stalno i iznova vraćati antičkom prirodnom pravu kao osnovi za razmatranje prava pa i prirodnog prava da se ne bi udaljili od originalnih ideja *ius naturale* koja su omogućile poštovanje i opšte prihvatanje ideja slobode i jednakosti. Nema društva vladavine prava bez poštovanja univerzalnosti ideja slobode, jednakosti, pravde i jačanja moralnih vrednosti, a ona u izvornom obliku jesu rezultat antičke misli o pravu.

---

²⁹ Ibid, 93.

³⁰ Ibid, 93.

Literatura:

- Dworkin, Ronald (1997), *Šta je pravo*, Pravni život br.12, Beograd.
- Đorđević, Jovan (1986) *Deset ogleda o otvorenim pitanjima političkog i pravnog sistema*, Naučna knjiga, Beograd.
- Đorđević, Jovan (1975): *Ustavno pravo*, Savremena administracija, Beograd.
- Erdody, J. (2018) Understanding of concept of ius naturale in ancient Roman law, abstract
- Faso, Gvido (2007), *Istorija filozofije prava*, CID Podgorica, Univerzitet Mediteran, Podgorica.
- Košutić, Budimir (1973), *Sudska presuda kao izvor prava*, monografija, Institutu za uporedno pravo, Beograd.
- Lukić, Radomir (1963): *Uvod u pravo*, Izdanje Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd.
- Marković, Ratko (2009): *Ustavno pravo*, Službeni glasnik, Beograd.
- Perović, Slobodan (1998) *Ljudska prava i sudijska nezavisnost*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Stanojević, Obrad (2007), *Rimsko pravo*, Dosije, Beograd.
https://www.researchgate.net/publication/326391367_understanding_the_concept_of_ius_naturale_in_ancient_Roman_law 18.10.2020
- Čavoški, Kosta (1995), *Uvod u pravo I*, Издавачка агенција “Драганић”, Београд.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Ius_naturale 18.10.2020.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Iusnaturalism> 18.10.2020.
- Ustav Republike Srbije od 2006 (“Službeni glasnik RS” broj 98/2006.)

RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN AND MINORITY RIGHTS AND NATURAL LAW IDEAS (*IUS NATURALE*) FROM THE ASPECT OF ROMAN LAW

Abstract: *The definition of human and minority rights is grounded on ideas of ius naturale. These ideas are developed in later progress of human society and legal theory and are adjusted to new social conditions. Thus, modern ius naturale partially differs from original, primarily developed idea of ius nature (from the era of natural law in works of Platon, Aristotel, sophists. In materia of human and minority rights, ideas of ius naturale developed by sophists are in the function of explanation the universality and general acceptance of legal protection of human and minority rights and day to day development.*

Keywords: *Ideas of natural law, Human and minority rights, Sophists, Modern ius naturale, Antic idea of law.*